

19. Spector, J. Michael – de la Teja, Ileana. ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification. P. 1.

20. Foxon M. Training Manager Competencies: The standards (3rd Ed.) / M. Foxon, R. C. Richey, R. C. Roberts, T. W. Spannaus. Syracuse, NY: ERIC Clearinghouse on Information and Technology, 2003. 177 p.

21. Rychen D. S. Definition and Selection of Competencies (DESECO): Theoretical and Conceptual Foundations. Strategy paper. Neuchatel, Switzerland: Swiss Federal Statistical Office, 2002. 27 p.

## **ПЕРЕКАЗ У СИСТЕМІ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НАД МОВЛЕННЄВИМ РОЗВИТКОМ УЧНІВ**

*Комарівська Надія, кандидатка філологічних наук, доцентка  
Вінницький державний педагогічний університет  
імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

*Бодневич Вікторія, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр»  
Вінницький державний педагогічний університет  
імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

Сучасні тенденції розвитку початкової освіти в Україні зорієнтовані на формування мовленнєво компетентної особистості, здатної ефективно спілкуватися, логічно мислити та творчо використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях. Одним із провідних завдань Нової української школи є розвиток зв'язного мовлення молодших школярів, що передбачає оволодіння ними уміннями сприймати, осмислювати й відтворювати почуту та прочитану інформацію, будувати власні висловлювання відповідно до комунікативної мети й ситуації спілкування.

Важливе місце в системі роботи вчителя початкових класів над мовленнєвим розвитком учнів посідає переказ як традиційний і водночас ефективний метод навчання. Переказ сприяє формуванню навичок зв'язного мовлення, збагаченню активного словника, розвитку граматично правильного

мовлення, логічного мислення та пам'яті. У процесі переказування учні вчаться аналізувати текст, виділяти головне, узагальнювати інформацію, дотримуватися послідовності викладу та використовувати мовні засоби відповідно до змісту й жанрових особливостей твору.

Разом із тим практика шкільного навчання засвідчує, що потенціал переказу не завжди використовується повною мірою. Нерідко цей вид роботи зводиться лише до механічного відтворення змісту прочитаного, без належного зв'язку з розвитком творчого мислення, мовленнєвої виразності та мовної правильності учнів. Це зумовлює необхідність переосмислення місця переказу в системі мовленнєвої роботи в початковій школі, уточнення його дидактичних можливостей та визначення ефективних методичних підходів до організації цього виду діяльності.

У працях науковців наголошується на актуальності дослідження ролі переказу в системі роботи вчителя початкових класів над мовленнєвим розвитком учнів, подається аналіз його видів, функцій і методичних особливостей, а також обґрунтовано шляхи підвищення результативності використання переказу в освітньому процесі початкової школи. Так, М. Вашуленко, С. Дубовик акцентують на текстоцентричному підході, переказі як формі роботи над мовленням. М. Пентилюк у навчальному посібнику «Культура мовлення і стилістика» подає теоретичні засади формування зв'язного усного мовлення. О. Горошкіна у своїх дослідженнях розглядає переказ як один із провідних видів мовленнєвої діяльності, В. Сидоренко як ефективний засіб розвитку комунікативних умінь.

О. Савченко в «Дидактиці початкової освіти» обґрунтувала роль роботи з текстом у формуванні мовленнєвої компетентності. Знання про текст, його будову, специфіку та основні категорії, передбачені навчальними програмами, мають забезпечувати формування комунікативної компетентності учнів, розвиток умінь створювати усні й письмові висловлювання та здійснювати спілкування в різноманітних життєвих ситуаціях [9].

Провідною метою уроків літературного читання є формування й удосконалення мовленнєвих умінь і навичок школярів. Розвиток мовлення виступає одним із ключових завдань у процесі опрацювання художнього тексту та здійснюється на основі його свідомого розуміння, засвоєння лексичного матеріалу й систематичної мовленнєвої діяльності.

Отже, робота з художнім текстом набуває особливої педагогічної значущості. Її кінцеву мету можна окреслити як розширення й поглиблення літературознавчих уявлень молодших школярів, формування стійкого інтересу до дитячої літератури, виховання позитивних художньо-естетичних цінностей та залучення учнів до активної естетичної діяльності.

У процесі навчання в початковій школі учні поступово оволодівають основними вміннями роботи з художнім текстом, а саме: 1) навчаються поділяти його на логічно завершені частини та встановлювати різноманітні змістові зв'язки між подіями; 2) визначати різні типи взаємозв'язків між персонажами; 3) осмислювати події, вчинки й поведінку дійових осіб, адекватно їх розуміти та оцінювати; 4) виокремлювати суттєве й другорядне; 5) добирати відповідний матеріал для характеристики персонажа; 6) знаходити в тексті образні й влучні мовні засоби для опису героя та оцінювання його дій; 7) встановлювати зв'язок між назвою художнього твору та його змістом; 8) визначати провідну думку твору; 9) на практичному рівні розпізнавати окремі літературні жанри (казку, байку, оповідання, вірш).

У методиці роботи з художнім текстом виокремлюють три основні етапи: первинне ознайомлення з фактичним змістом твору та з'ясування його емоційного впливу на учнів (первинний синтез); безпосередній аналіз тексту; узагальнення істотних характеристик дійових осіб (вторинний синтез), визначення ідейної спрямованості та пізнавальної цінності твору.

Початковий етап з'ясування фактичного змісту тексту здійснюється через систему запитань учителя й відповідей учнів. Формулювання запитань потребує ретельного продумування, оскільки саме від них залежить спрямування й зміст

учнівської думки, організація аналітико-синтетичної діяльності та добір необхідних мовних засобів у процесі відповіді.

На етапі аналізу художнього твору доцільно використовувати цитатні запитання, що передбачають повторне звернення до тексту й перечитування окремих його фрагментів. У деяких випадках такі запитання можуть поєднувати кілька цитат.

Для формування навичок слововживання та практичного застосування мовних форм важливими є запитання за деталями тексту, які потребують відтворення змісту. Саме характер запитання орієнтує вчителя на спосіб побудови відповіді. Найбільш складними вважаються запитання, що вимагають трансформації граматичних форм слів або переказу змісту діалогічного мовлення у формі розповіді.

На другому й третьому етапах опрацювання художнього тексту широко застосовуються запитання, спрямовані на вільний переказ із включенням власних слів учнів та заміною окремих слів і висловів авторського тексту власними формулюваннями. Створення зв'язних висловлювань є складним завданням для молодших школярів, оскільки їхній активний словниковий запас, уміння слововживання та навички побудови речень ще перебувають на етапі формування.

У навчальній практиці важливе місце посідають вправи, спрямовані на розвиток умінь учнів самостійно ставити запитання до тексту. Уміння правильно сформулювати запитання свідчить про глибоке розуміння змісту прочитаного. Тому необхідно систематично навчати дітей цього виду діяльності. На початковому етапі така робота має колективний, навчальний характер. Запитання можуть стосуватися різних аспектів аналізованого тексту, зокрема й художньо-образних засобів.

Відповіді учнів на запитання повинні бути повними, граматично правильними та оформленими у вигляді зв'язних речень. Зазвичай діти зберігають порядок слів, запропонований у запитанні, тому доцільно звертати

увагу на структуру їхніх відповідей, правильне розташування слів у реченні та демонструвати способи добору адекватної мовної форми відповіді.

У процесі відповідей на запитання відбувається формування навичок побудови речень, збагачення мовлення учнів конструкціями з різними видами доповнень. У зв'язку з цим особливо важливо забезпечувати практику застосування відповідних смислових зв'язків у мовленні.

Оволодіння вміннями складати план також здійснюється поступово. Основним видом роботи, що готує учнів до складання плану, є вибіркоче читання: молодші школярі знаходять у тексті ті фрагменти, які містять відповіді на поставлені запитання, навчаються виокремлювати суттєві деталі та ділити текст на логічні частини.

Найбільші труднощі під час складання плану виникають у формулюванні його пунктів, що зумовлено недостатнім рівнем мовленнєвої практики. Тому дітям легше укласти план у формі запитань. План сприяє усвідомленню послідовності й повноти викладу змісту твору, формує вміння схоплювати основний зміст тексту, узагальнювати інформацію, визначати найістотніше та передавати його одним коротким реченням. Під час цієї роботи учні добирають для заголовків окремі речення безпосередньо з художнього тексту.

Переказ є провідною справою у формуванні навичок зв'язного мовлення. Водночас у методиці роботи над ним спостерігаються певні прорахунки та одноманітність, що зумовлено сприйняттям цього виду діяльності як нескладного й такого, що не потребує значних зусиль. Унаслідок цього часто обмежуються лише відтворенням змісту прочитаного, не пов'язуючи переказ із активною розумовою діяльністю учнів, розвитком їхньої творчості та мовленнєвої правильності.

Під час підготовки до переказу доцільно приділяти більше уваги аналізу мовних особливостей художнього твору, його образних і зображально-виражальних засобів.

Ефективному засвоєнню лексики навчального тексту та синтаксичних конструкцій сприяє репродуктивний (близький до тексту) переказ. Учні можуть

переказувати зміст за запитаннями до деталей тексту, опорними словами, планом або ілюстраціями. На початкових етапах навчання для такого виду роботи варто добирати тексти розповідного характеру, а на подальших – тексти з елементами опису та діалогу.

Одним із поширених недоліків переказу є збіднення мовлення. Усунути його можна шляхом організації попередньої змістової роботи над виражальними засобами мови та структурою речень ще до початку переказу [2].

У процесі переказування нерідко виникає потреба заміни діалогічної форми викладу розповідною, що характерно для творчого переказу. Цього необхідно спеціально навчати учнів. Так, оповідання В. Сухомлинського «Як же це все було без мене?» побудоване у формі діалогу. Працюючи над переказом такого тексту, слід показати школярам способи трансформації прямої мови в непряму, запропонувати зразки побудови речень без використання прямої мови. Подібна робота не лише сприяє формуванню вмінь створювати тексти, а й розвиває здатність стисло викладати думки та будувати зв'язні висловлювання.

Використання переказу не завжди є доцільним. Зокрема, його ефективно застосовувати під час аналізу прозових творів, тоді як ліричні вірші не варто переказувати, оскільки при цьому руйнується поетична образність. У таких випадках доцільніше використовувати бесіду за змістом і аналіз мовних засобів для глибшого розуміння ідейного смислу твору.

Складнішою формою зв'язного мовлення є стислий (конспективний) переказ. Він вимагає від учнів не лише логічно й послідовно викладати зміст почутого або прочитаного, а й уміння відбирати найсуттєвіше, здійснювати узагальнення та мовленнєво грамотно оформлювати висловлювання. Проте на уроках цього виду переказу приділяється недостатньо уваги, що, ймовірно, зумовлює низький рівень сформованості відповідних умінь у школярів.

Під час навчання стислого переказу провідним є вміння виокремлювати основний зміст тексту. На початковому етапі доцільно використовувати невеликі художні тексти розповідного характеру з чіткою динамікою подій, а згодом – тексти з елементами опису й діалогу.

Стислі перекази варто фіксувати за допомогою диктофона, що дає змогу аналізувати їхні сильні та слабкі сторони. Такий вид роботи сприяє вдосконаленню вмінь лаконічно й чітко висловлювати думки, розвитку логічного мислення та підготовці до письмового переказу. Водночас надмірне захоплення стислим переказом може призвести до збіднення мовлення та недостатнього використання художніх засобів [9, с. 95-98].

У процесі роботи з художнім текстом доцільно дотримуватися послідовної системи етапів, а саме:

- 1) підготовки учнів до читання;
- 2) первинне читання, що забезпечує цілісне сприймання твору та передбачає коротку вступну бесіду;
- 3) повторне читання із виконанням вправ, спрямованих на вдосконалення техніки читання;
- 4) аналіз тексту в поєднанні з розглядом художніх засобів і мовних особливостей;
- 5) узагальнювальна бесіда;
- 6) виразне читання твору;
- 7) творча діяльність на основі прочитаного.

Методична робота з навчальним текстом на початковому етапі уроку передбачає активну аналітико-синтетичну діяльність учнів. Для адекватного сприймання нового художнього твору школярі повинні спиратися на певний життєвий досвід, конкретні уявлення про навколишню дійсність і розуміння лексичного складу тексту, що зумовлює необхідність проведення словникової роботи. Підготовчий етап сприяє розширенню уявлень учнів про події та явища, відображені в тексті. Ефективність вступного слова вчителя зростає за умови включення до нього елементів бесіди. Важливо, щоб учні не лише усвідомили зміст художнього тексту, а й емоційно його пережили, тому підготовка до читання має орієнтуватися і на розвиток емоційного сприймання.

Перше ознайомлення з новим текстом учні повинні здійснювати шляхом самостійного читання. Психологічні дослідження підтверджують, що поєднання

графічного та звукового образів слова під час читання є більш результативним тоді, коли школярі самі співвідносять побачене зі звучанням слова.

На етапі повторного читання вчитель може використовувати різноманітні види й форми роботи. Дидактична структура уроку при цьому спрямовується на збагачення активного словникового запасу учнів і розвиток їхнього зв'язного мовлення, адже процес читання відбувається швидше й усвідомленіше, якщо слово є знайомим і вже використовувалося дітьми в мовленні. Розширення активного словника здійснюється не лише в процесі говоріння, а й під час слухання.

Отже, переказ посідає важливе місце в системі роботи вчителя початкових класів над мовленнєвим розвитком учнів, оскільки є ефективним засобом формування зв'язного мовлення, збагачення словникового запасу, удосконалення граматичної будови та розвитку комунікативних умінь молодших школярів. У процесі переказування тексту діти навчаються усвідомлено сприймати зміст прочитаного або почутого, виділяти головне, логічно й послідовно відтворювати інформацію, дотримуючись мовних норм.

Систематичне й методично виважене використання різних видів переказу (докладного, стислого, вибіркового, творчого) сприяє активізації мисленнєвої діяльності учнів, розвитку пам'яті, уяви та мовленнєвої ініціативи. Важливою умовою результативності цієї роботи є добір змістовних і вікововідповідних текстів, поєднання переказу з іншими видами мовленнєвої діяльності, а також застосування ігрових і творчих прийомів навчання. Таким чином, переказ виступає потужним педагогічним інструментом цілеспрямованого мовленнєвого розвитку молодших школярів, що забезпечує формування мовної компетентності учнів і створює передумови для їх успішної комунікації та подальшого навчання.

#### **Список використаних джерел:**

1. Варзацька Л.О. Навчання мови та мовлення на основі тексту: Методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. 112 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення у початковій школі:

методичний посібник. Київ : Освіта, 2019. 192 с.

3. Колеснік К., Комарівська Н., Стахова І., Присяжнюк Л. Значення спільної діяльності для розвитку мовлення дітей. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. Випуск 17. 2022. С.127-138.

4. Комарівська Н., Колеснік К., Франчук Н., Стахова І. Літературознавчі основи вивчення творів різних жанрів дітьми старшого дошкільного й молодшого шкільного віку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* / [редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип.98, С. 26-31,

5. Коченгіна М.В. Як навчити вашу дитину писати перекази і твори. Харків, 2009. 96 с.

6. Кучеренко І. А., Пентиліук М. І. Теорія і технологія сучасного уроку української мови: навчально-методичний посібник ; МОН України, Херсонський державний університет. Херсон.: Айлант, 2022, 352 с.

7. Лапшина І., Комарівська Н., Франчук Н. Літературна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті естетичного виховання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія : Збірник наукових праць. Вип. 59 / Редкол. : В.І.Шахов (голова) та ін. Вінниця : ТОВ Нілан ЛТД, 2020. С. 83-88.

8. Практикум з сучасної української мови з культурою мовлення: навчально-методичний посібник / укладачі: Комарівська Н., Франчук Н., Колеснік К., Стахова І. Вінниця: ВДПУ, 2025. 140 с.

9. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.

**ЛІТЕРАТУРНІ ІГРИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ  
РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**  
*Комарівська Надія, кандидатка філологічних наук, доцентка  
Вінницький державний педагогічний університет*